

Nenad Smokrović

**ZNANOST I METODA: OD OPĆE METODOLOGIJE DO
METODOLOGIJE EKONOMIJE,**

Zagreb: KruZak, veljača 2017.

Knjiga Nenada Smokrovića, profesora na Filozofskom i Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci, u svom kraćem, ali značajnijem dijelu bavi se dvjema temama: metodologijom i filozofijom znanosti, tj. cilj je knjige argumentirati u prilog tezama metodološkog monizma u pogledu različitih znanstvenih disciplina i znanstvenog realizma po pitanju prirodnih i društvenih znanosti. Iako su to glavne teme knjige, one se obrađuju samo u početnim dvama i završnim dvama poglavljima, a ostatak, tj. središnji dio knjige, posvećen je razmatranjima uvodnog karaktera iz povezanih tema poput filozofije znanosti, epistemologije i logike u širem smislu. S obzirom na to da te teme nisu centralne zadatku ove knjige, a i mogu se pronaći u mnoštvu naslova s kojima se ciljano čitateljstvo ovog časopisa kroz studij može susresti, prikaz će se ticati samo poglavlja koja se tiču dvaju istaknutih tema. Rezultate rasprave o metodologiji i filozofiji znanosti koje Smokrović obrađuje apstraktno, imajući u vidu znanosti kao takve, kroz cijelu se knjigu pokušavaju primijeniti na jednu specifičnu znanost – ekonomiju. Tako je svrha knjige argumentirati u prilog jedinstva ekonomije s drugim empirijskim znanostima, po pitanju metode i realistički shvaćene istine kao cilja.

U prvom poglavlju Smokrović određuje metodologiju znanosti kao znanstvenu disciplinu na razmeđima nekoliko drugih disciplina, koja poseže za rezultatima tih disciplina, naime: filozofije znanosti, epistemologije i logike (koja uključuje teoriju vjerojatnosti). Kao takva, ona je također određena kao posebna znanost među ostalim znanostima, ali i kao znanost *drugog reda*, tj. metaznanost, koja se bavi proučavanjem „načina na koje druge znanosti proučavaju svoj predmet” (str. 19). Glavno pitanje koje se metodologiji znanosti postavlja je može li jedan nacrt uspješne znanosti biti korišten za sve discipline; drugim riječima – mogu li se sve znanosti, misleći prvenstveno na društvene, organizirati na

modelu prirodnih znanosti i koristiti njihove metode, poglavito eksperimentiranje? Odgovori koji se na to pitanje javljaju formiraju dva oprečna *kampa* u filozofiji znanosti – moniste i dualiste: monisti drže da je to moguće, dok dualisti naglašavaju razlike između društvenih i prirodnih znanosti u pogledu predmeta i mogućnosti istraživanja. Smokrović staje na stranu monista, naglašavajući zajednički empirijski karakter tih znanosti i prigodnost naturalističkog objašnjenja za njihov okvir, dopuštajući pritom da takav monizam ne bude izjednačen s mehanicizmom.

Drugo poglavlje tematizira klasifikaciju ili taksonomiju znanosti. Smokrović izražava nezadovoljstvo naslijeđenom podjelom na društvene i prirodne znanosti s obzirom na kriterij područja stvarnosti koje proučavaju, a po kojem se navodno razlikuju. Također, zakonski akt kojim se regulira znanstveni rad i napredovanje znanstvene i akademske zajednice, a koji znanosti dijeli, od najširega prema specifičnijima, na područja, polja i grane, Smokrović jednako tako smatra neadekvatnim jer se u njemu arbitrarno primjenjuje više različitih kriterija. Obje taksonomije, tvrdi, ne zadovoljavaju klasifikacijske principe prema kojima bi discipline u jednoj grupi trebale biti međusobno sličnije i različitije od onih u drugoj. Taksonomija koju predlaže, nastavlja ju na prijedlog C. S. Piercea, nasuprot prethodnome vodi se dvama jedinstvenim kriterijima; prvenstveno kriterijem cilja, a zatim kriterijem načina istraživanja. Tako glavna podjela koju Smokrović daje znanosti dijeli na teorijske ili heurtske (otkrivalačke) znanosti u koje spadaju primjerice fizika i biologija, te praktične ili primijenjene znanosti koje se grade na rezultatima prethodnih, poput strojarstva ili medicine. Izuzev toga, primijenjene znanosti se u knjizi više ne spominju, pažnja se potpuno daje heurtskim znanostima koje se potom dijele na empirijske i neempirijske. Ove potonje dijele se na formalne, poput matematike i logike, te pojmovne – u koje Smokrović stavlja filozofiju, teologiju, povijest umjetnosti i sl. humanističke znanosti. Empirijske se pak dijele na jake i meke empirijske znanosti, ovisno o tome zadovoljavaju li sva tri predstavljena uvjeta za jakost: „promatranje, mjerenje i eksperimentiranje” (ibid, 50). Tako u jakima nalazimo npr. fiziku, kemiju i psihologiju, a u slabima astronomiju, povijest i ekonomiju. Takvom podjelom Smokrović potkrepljuje svoj stav o metodološkom monizmu jer se empirijske

znanosti, u kojima su i prirodne i društvene, ne razlikuju ni prema području ni prema načinu istraživanja. Njegova podjela zamišljena je kao rešetka radije nego kao stablo, pa se tako discipline mogu dovoditi u odnose takoreći vertikalno i horizontalno.

Time dolazimo do posljednja dva poglavlja knjige koja se bavi istinitošću znanstvenih teorija općenito, tj. ekonomije specifično. Smokrović u njima zastupa poziciju znanstvenog realizma i u pogledu prirodnih i društvenih znanosti. Preduvjeti su istinitosti znanstvenih teorija objektivno i o umu neovisno postojanje svijeta, te referiranje znanstvenih termina na neke entitete tog svijeta. Iako se većina filozofa slaže oko ontološkog statusa opažljivih entiteta (većinom se tu misli na izravno opažljive entitete), oni neizravno (tj. uz pomoć nekog instrumenta) opažljivi, a pogotovo oni neopažljivi stvaraju veće probleme. Smokrović želi reći da se termini poput *elektron*, *polje*, *sila*, ili *novac*, *tržište*, *inflacija*, *profit*, *kamata* i sl. ne mogu opažati, ali njihovo postojanje pretpostavljeno je zbog boljeg objašnjenja, a ti termini referiraju se na ono na što teorije o njima kažu da se referiraju. Ono što je zajedničko svim znanstvenim realistima je tvrdnja da su znanstvene teorije barem aproksimativno istinite (i to u kumulativnom smislu kroz vrijeme) i da njihovi termini doista referiraju. Takav realizam javlja se u tri bliska, ali odijeljena aspekta: ontološkom (proučavani entiteti postoje objektivno i neovisno o umu), epistemološkom (o njima imamo aproksimativno znanje) i semantičkom (tvrdnje o njima doslovno su istinite ili neistinite), a teorija istinitosti koja mu najviše ide na ruku je korespondencijska teorija. Antirealizam je sadržan u negaciji bilo kojeg od ta tri aspekta zajedno s pripadajućom teorijom istinitosti. Najčešći oblik antirealizma u znanosti je instrumentalizam, prema kojemu su znanstveni termini samo instrumenti korišteni za dobivanje dobrih predviđanja i objašnjenja. Kako bi se obranio od antirealista, realist treba pronaći kriterij za validaciju tvrdnji o postojanju neopažljivih entiteta. Smokrović se utječe ideji kauzalnog realizma ili eksperimentalnog realizma Iana Hackinga, prema kome su entiteti stvarni ako se njima može kauzalno manipulirati ili ako oni mogu kauzalno utjecati na nešto drugo. Terminu u tom slučaju referiraju upravo na one entitete koji imaju kauzalni učinak.

Pri razmatranju društvenih znanosti na primjeru ekonomije Smokrovića zanima kakve su vrste entiteti (predmeti i svojstva) o kojima se u njoj teoretizira i jesu li oni objektivno i neovisno od uma postojeći ili ipak socijalni konstrukti, te mogu li se oni neposredno neopažljivi svesti na neposredno opažljive. Smokrović podsjeća kako kauzalna efektivnost čini dio objektivnosti nekog entiteta. Na primjeru novca želi pokazati objektivnost ekonomskih termina, jer novac na mnogostruke načine utječe na naše živote, iako je uvijek prisutan unutar nekog društveno normiranog, institucionalnog konteksta. Prema Smokroviću novac postoji objektivno, tj. neovisno od mišljenja pojedinaca, iako je to objektivno postojanje određeno socijalnim konvencijama, a pravila u tim konvencijama formiraju institucije, pa je tako novac jedna društvena ili institucionalna činjenica. Smokrović se pritom poziva na ideje o konvencijama i institucijama D. Lewisa i J. Searlea. Potonji konkretno novac određuje kao ontološki subjektivan, ali epistemološki objektivan entitet, jer iako ga ne bi bilo da nema nas, ipak ga doživljavamo kao neku izvanjsku silu.

Za kraj bi možda vrijedilo dati par komentara na ove središnje teze knjige. Što se tiče taksonomije, ona je u dijelu koji je Smokroviću od sekundarnog značaja (dakle po pitanju ne-empirijskih znanosti) mnogo slabija od onog dijela koji mu je u fokusu. Primjerice, kriterij razlikovanja pojmovnih od formalnih znanosti ostaje nedovoljan, jer formalne znanosti također koriste pojmovnu analizu u spoznajne svrhe, a same pojmovne znanosti koje Smokrović navodi ili je kontroverzno kategorizirati kao znanosti (filozofija) ili ne dolaze do svojih spoznaja posredstvom pojmovne analize nego i empirijskim, često povijesnim razmatranjem svojih predmeta (teorija književnosti, umjetnosti i teologija). Po pitanju objektivnosti znanstvenih entiteta, iako kauzalni uvjet jamči da govorimo o nečemu, nije razjašnjeno kako tome nečemu osiguravamo status neovisnosti o umu, ali ni kako možemo biti sasvim sigurni da upravo ona vrsta entiteta za koju mi pretpostavljamo da proizvodi neki učinak proizvodi taj učinak umjesto neke druge. Za prirodne je fenomene to već plauzibilnije za pretpostaviti; međutim, problemi nastaju pri razmatranju društvenih entiteta poput novca, jer novac ne čini ništa povrh naše kolektivne intencije da se prema nekim predmetima (ili čak

fikcijama predmeta) ponašamo kao prema novcu. Novac stoga ne možemo proučavati na isti način objektivno jer njegova svojstva zaista ovise o mentalnim stanjima većine koja ga podržava i omogućuje kao institucionalnu činjenicu. Jednako tako ostale institucionalne činjenice samo su uvjetno činjenice, dokle god društveni uvjeti dopuštaju njihovu stabilnost.

Karlo Mikić

Tomislav BRACANOVIĆ

NORMATIVNA ETIKA

Zagreb: Institut za filozofiju, 2018.

„Normativnu etiku“ autora Tomislava Bracanovića izdao je Institut za filozofiju 2018. godine u Zagrebu. Ona se, osim *Predgovora*, *Bibliografije* i *Kazala*, sastoji od sedam poglavlja, u kojima su predstavljene najutjecajnije teorije normativne etike. U prvom poglavlju autor nas najprije uvodi u kontekst, te ocrtava načela kojima bi se trebali voditi pri moralnom razmišljanju i djelovanju. Zatim u idućih šest poglavlja predstavlja šest najpoznatijih teorija i njima pripadajuće prigovore. One su, redom: etički relativizam, teistička etika, etički egoizam, utilitarizam, deontologija i etika vrline. Kao što kaže sam autor u predgovoru, „cilj (...) je pružiti čitateljima uvid u središnje ideje tih teorija te najvažnije argumente kojima se one potkrepljuju ili kritiziraju“ (7). Kao takva, knjiga može poslužiti studentima i stručnjacima različitih disciplina, neovisno o tome bave li se humanističkom, društvenom ili prirodnom znanosti. Bracanović također ističe da je „knjiga (...) zamišljena i kao potencijalna literatura za sveučilišni studij filozofije, ali i za druge studije u kojima etičke teme zauzimaju istaknuto mjesto, kao što su pravo, politologija, sociologija, ekonomija, novinarstvo, medicina i dr.“ (7).

U prvom poglavlju, nazvanom *Moralno mišljenje*, Bracanović objašnjava razliku između normativne i deskriptivne etike. Kao što im i nazivi govore, prva propisuje norme i načela kojima bi se ljudi trebali voditi pri donošenju odluka i pri moralnom djelovanju, dok druga samo opisuje ili objašnjava moralno mišljenje i postupke. Osim toga, od njih je važno razlikovati i metaetiku, koja se bavi apstraktnijim aspektima etike, koju propituje kao disciplinu. Zatim se autor vraća na razliku između činjeničnih i vrijednosnih tvrdnji, navodeći pravila kojima bi se filozofi trebali voditi pri njihovom razlikovanju. Primjerice, na početku spominje Humeov zakon, poznat i pod nazivom Humeova giljotina i naturalističku pogrešku Georgea Edwarda Moorea, a na kraju ističe važnost primjene načela *treba podrazumijeva može*. Nakon ovog kratkog uvoda u moralno

mišljenje, Bracanović kreće predstavljati važnije normativne teorije.

Drugo poglavlje posvećeno je etičkom relativizmu. Autor opisuje popularnost ove teorije, ističući kako je ona na zapadu uvelike prihvaćena. Primjeri njene primjene mogu se pronaći u raznim svakodnevnim događajima, na primjer u razlici pristupa feminističkih aktivistica kad uoče neznatnu diskriminaciju žena iz vlastitog društva, dok, s druge strane, ne pridaju veliku važnost prisilama kroz koje prolaze žene iz drugih kultura. Drugi primjeri navedeni u knjizi tiču se relativiziranja svjetonazora i preferencija koje ne nose značaj u ostvarivanju ljudskih prava, poput načina odijevanja, jezika, glazbenog ukusa i slično. No, kako autor dalje ističe, oni nisu problematični. Nedostaci ove teorije postaju očiti kad prijedemo na važna pitanja poput opravdanosti klitoridektomije, raznih rituala inicijacije i žrtvovanja ljudi te brojnih drugih praksi koje znatno ugrožavaju dobrobit pripadnika vlastite ili drugih kultura. Prije prelaska na konkretne protuargumente, Bracanović najprije opisuje tri različite vrste etičkog relativizma, a to su kulturni relativizam, metaetički relativizam i etički relativizam. Ističe da je od navedenih samo posljednji normativna teorija. Zatim daje kratki prikaz razvoja relativizma kroz povijest filozofije, od Protagore u 5. st. pr. Kr. do Friedricha Nietzschea u 19. st. U 20. st. kulturni antropolozi za ovu su teoriju odigrali značajniju ulogu od filozofa. Nastanak njihovih tumačenja ljudske prirode i različitih kultura potaknula su kolonijalna osvajanja 19. st, ideji kojih su se suprotstavljali. Najčešći argumenti, koji se i danas koriste u prilog etičkom relativizmu, vuku svoje korijene još iz tog razdoblja. Bracanović je istaknuo tri skupine najvažnijih, a one se odnose na stajališta da ne postoji alternativa moralnom relativizmu jer su kulturne razlike objektivno postojeće, na suzbijanje etnocentrizma i imperijalizma prihvaćanjem tih razlika te toleranciju i optimizam koji proizlaze iz prihvaćanja ove teorije. Najznačajnije protuargumente grupirao je u četiri skupine, a to su neodređenost pojma kultura, stvaranje nefleksibilne kulture, kulturne razlike ne impliciraju temeljna moralna neslaganja i nema mjesta za središnje moralne pojmove. Zaključuje da etički relativizam ne posjeduje poželjna svojstva koja bi jedna normativna teorija trebala imati jer koči promjene koje pojedinci žele stvarati unutar

društva, a kojima bi mijenjali nepravedne društvene prakse. Navedena teorija time podupire moralni konformizam, ne ostavlja prostor za „kritičko razmatranje i mijenjanje moralnih nazora vlastitog društva i kulture” (42).

U trećem poglavlju autor obrađuje temu teističke etike, za čije temeljno stajalište ističe da „glasi da je etika ovisna o religiji i da je moral na neki način povezan s postojanjem Boga” (43). Preispitivanje normativne vrijednosti teističke etike je, prema Bracanoviću, važno jer je istraživanjem provedenim tijekom 2010. godine pokazano da čak „84% svjetskog stanovništva pripada nekoj religiji” (42). Osim toga, preostali postotak ljudi nerijetko iskazuje neku vrstu religioznih vjerovanja. Navedeno se zasigurno očituje u moralnim vjerovanjima tih pojedinaca, zbog čega je važno preispitivati teističku etiku i vrijednosti koje ona promiče. Autor dalje razmatra teoriju božanskih zapovijedi i teoriju naravnog zakona te njima pripadajuće prigovore. Na kraju poglavlja okreće se prigovorima sabranim pod nazivom *Božji atributi kao problem teističke etike*. Ovdje obrađuje probleme koji proizlaze iz tri Božja atributa, a to su: sveznanje, svemoć i bezgranična dobrota.

U četvrtom poglavlju autor se okreće prema etičkom egoizmu, konsekvencijalističkoj teoriji koja važnost stavlja na dobre ishode za nas kao pojedince. Ona teži maksimiziranju vlastite dobrobiti te promicanje naših vlastitih interesa. Ovo se poglavlje sastoji od dva dijela, od kojih je jedan posvećen psihološkom, a drugi etičkom egoizmu. Psihološki egoizam je „deskriptivna teorija prema kojoj je ljudska priroda potpuno sebična, a ljudske postupke motivira isključivo briga za vlastiti interes” (71). Prema ovoj teoriji, „altruistično djelovanje, koje promiče tuđe interese nauštrb vlastitih interesa i koje nije motivirano sebičnim razlozima, psihološki jednostavno nije moguće” (71). Dalje su navedena četiri najčešća pristupa kojima se brani etički egoizam, a njih Bracanović naziva: reinterpretacija motiva, samoobmana, tautološki egoizam te iz evolucijske perspektive, a uz njih iznosi i njima pripadajuće prigovore. Nakon toga razmatra etički egoizam, a on je „normativna teorija prema kojoj imamo dužnost promicati isključivo vlastite interese, a prema drugim ljudima možemo imati samo neizravne dužnosti izvedene iz dužnosti prema samima sebi” (71). Najčešće pristupe

koji idu u prilog ovoj teoriji autor je grupirao u tri dijela, pod nazivima: od psihološkog do etičkog egoizma, teorija igara i argument boljega svijeta, te iznio prigovore koji se obično iznose protiv. Zatim se usmjerio na kritike ove teorije koje je iznio u tri potpoglavlja, a ona su: *Proturječnost i nemogućnost rješavanja sukoba interesa, Društveni ugovor kao rješenje?* i *Od odbojnosti do proizvoljnosti*. Unutar dijela posvećenog kritikama, autor razmatra prihvatljivost dopune etičkog egoizma kontraktualističkim shvaćanjima. Na kraju poglavlja zaključuje da se etički egoizam ne doima kao prihvatljiva normativna teorija zato što je njeno proizvoljno vrednovanje pojedinaca usporedivo sa seksizmom i rasizmom. Rasisti pri preferiranju vlastite rase ne mogu ponuditi objektivne i opravdane razloge. Slično postupaju i etički egoisti kad sebe predstavljaju intrinzično vrijednima, a na druge gledaju kao na nevrijedne ili samo instrumentalno vrijedne.

U petom poglavlju razmatra se najpoznatija konsekvencijalistička moralna teorija – utilitarizam. Ona je usmjerena na ishode moralnog djelovanja koje smatra ispravnim ako su posljedice dobre, a pogrešnim ako nisu. Autor ističe da je i etički egoizam također konsekvencijalistička teorija, no razlika je u tome što je u utilitarizmu djelatnik nepristran u odlučivanju. Osim toga, za teoriju važni pojmovi su korisnost i sreća, ali nerijetko među zagovornicima utilitarizma dolazi do prijepora o tome koja su točno značenja navedenih pojmova. Nakon toga, Bracanović razmatra tumačenja važnijih utilitarista – Jeremyja Benthama, Johna Stuarta Milla, Richarda Brandta, Johna Jamiesona Carswella Smarta i Petera Singera. Veća potpoglavlja nose nazive *Benthamov hedonistički utilitarizam, Millov eudaimonistički utilitarizam, Singerov utilitarizam preferencija* i *Utilitarizam pravila i utilitarizam postupaka*. Njima slijede najčešće kritike, grupirane u potpoglavlja sljedećih naziva: integritet, otuđenje i negativna odgovornost, prezahtjevnost, supererogacija i osobni odnosi te pravednost.

Šesto poglavlje autor je posvetio deontologiji. Njeni ju zagovornici smatraju nekonsekvencijalističkom normativnom teorijom, a u njenom se temelju nalazi pojam dužnosti. Ovo je poglavlje podijeljeno na dva dijela, a to su *Kantova etika* i *Kritike Kantove etike*. Kantova se etika oslanja na njegovo stajalište „da moralna ispravnost djelovanja ne ovisi o dobrim ili lošim

posljedicama do kojih će ono dovesti i da moralnu vrijednost ne može imati ono djelovanje koje je motivirano osjećajima ili željama" (139). Naprotiv, on se zalaže za moralno djelovanje bazirano na dužnosti. Da bi predstavio Kantovu deontologiju, Bracanović je ovo potpoglavlje podijelio na osam dijelova, a oni se zovu: polazišne pretpostavke, moralna filozofija kao apriorni pothvat, nagnuća, maksime i imperative, hipotetični imperative, kategorični imperative, legalitet i moralitet, autonomija i heteronomija volje te formula svrhe o sebi i moralni status osoba. U posljednjem se dijelu dotiče i pitanja moralnog statusa neljudskih životinja iz Kantove perspektive. Kritike je Bracanović podijelio u četiri dijela, a nazvao ih je: problemi s kategoričnim imperativom, sukob dužnosti i zanemarivanje posljedica, Rossova teorija dužnosti *prima facie* kao rješenje? te Humeova teorija motivacije. Na kraju zaključuje da „ako je Humeova teorija motivacije istinita, Kantova teorija ne uspijeva adekvatno objasniti jedno od najvažnijih svojstava morala, a to je činjenica da nas on motivira na djelovanje" (172).

Posljednje, sedmo poglavlje, bavi se teorijom vrline, koja je poznata i pod nazivom aretaička etika. Za nju ističe da je „povijesno najstarija normativna teorija" te da „u prvi plan stavlja moralne djelatnike i njihova karakterna svojstva (vrline i poroke)" (173). Poglavlje je podijeljeno na dva glavna dijela. Unutar prvog razmatra se Aristotelova etika vrline, te tri njene suvremene inačice. U drugom se dijelu ističu značajniji prigovori ovoj teoriji. No, prije nego što prijeđe na ova značajna dva aspekta teorije, Bracanović nas najprije uvodi u njen kontekst. Objašnjava da se od konsekvencijalističkih i deontoloških teorija razlikuje po tome što nije usredotočena na postupak, već na djelatnika. Nju ne zanima koji je postupak ispravan ili pogrešan, već koje bi vrline neka osoba trebala imati da bi bila moralna. Brojni su autori pokušali odgovoriti na pitanja koje Bracanović navodi kao primjer: „Što jest vrlina? Kako se vrline stječu? Kada se može reći da je netko vrlo osoba? Je li posjedovanje vrlina nužno za sretan život? Postoji li konačan popis vrlina?" (174). Time dolazimo do Aristotela čija je etika vrline najpoznatija unutar povijesti filozofije, o čemu govori jedno potpoglavlje. Nakon toga, autor se okreće suvremenim interpretacijama koje su iznijeli Alasdair MacIntyre, Martha Nussbaum i Rosalind Hursthouse. Zatim iznosi prigovore u dvije

skupine, sukob, popis i hijerarhija vrlina i problem prvenstva. Unutar posljednjeg predstavljenog problema teorije vrline zaključuje da su ljudi u životu suočeni s donošenjem odluka o ispravnosti i pogrešnosti postupaka koje trebaju provesti, što ima prednost pred pojmom vrlog djelatnika.

„Normativna etika” Tomislava Bracanovića značajan je doprinos literaturi pisanoj na hrvatskom jeziku, pogotovo zato što tako pisanih knjiga nema u velikom broju. Ona na sažet, pregledan i jasan način, s vrijednosno neutralne pozicije, predstavlja najvažnije normativne teorije. Ujedno time ostvaruje i ciljeve koje si je autor zadao u *Predgovoru*: pruža najvažnije argumente za i protiv pojedinih teorija, a svojom preciznošću i jasnoćom dostupna je stručnjacima i studentima raznih disciplina, a ne samo filozofima.

Marta Matković